

Преводите му от Сергей Есенин получих веднага след завръщането му. Тогава Андрей ми довери, че е приготвил два големи сборника със свои преводи на Роберт Рождественски и Андрей Вознесенски, възнамеряваше също да преведе цяла книга стихове от Евгений Евтушенко.

И по-рано съм му възлагал да ми превежда отделни стихотворения от съветски поети за различни задачи, най-вече за телевизионните предавания от рубриката „Московски срещи“, а веднъж му донесох текста на поемата „210 крачки“ от Роберт Рождественски още преди нейното появяване в книжка. Постепенно той беше я превел цялата. А сега се уговорихме, че ще дава преводи за всяка книжка на „Факел“.

Започнахме с цикъл нови стихове на Рождественски. Андрей го превеждаше от 1962 г., беше издал една книжка с преводи и за две десетилетия беше събрал още толкова преведени стихотворения. За кн. 2 Андрей преведе малък откъс от поемата „Ленин“ на Вл. Маяковски. Когато печатахме в кн. 3 преводите му от Есенин, уви! — бяхме се разделили с него и вместо траурна рамка публикувахме прощални слова от Иван Николов и от съветските поети Лев Озеров (Скръбна песен“) и Олег Шестински („В памет на Андрей Германов“).

„Колко надарен беше той от природата! Поет, преводач, художник, редактор, филолог, той притежаваше енергия и замисли за сто години — пише Лев Озеров и продължава: Моята скръб се пренася от Москва в Яворово, Варненски окръг — месторождението на поета. Ниско скланям глава. Представям си как оплакват Андрей Германов неговите земяци, всички българи. В техните сълзи свети любов към него. Моля да присъедините към вашата, приятели, скръб, и моята скръб, и нашата скръб, на руските поети. У нас обичат поезията на Андрей Германов. Той живее в своите стихове. Ние казваме: той съществува. И вярваме: ще съществува.“

## НЕПУБЛИКУВАНИ ПИСМА НА ЛОРА КАРАВЕЛОВА

МАРИЯ КОНСТАНТИНОВА

Това са десет документа, съхранени в основния архив на националната къща-музей „П. К. Яворов“ в София — шест писма и четири пощенски карти, адресирани до Радка Бонева — близката приятелка на Лора и нейна кума при венчавката ѝ с Яворов, състояла се на 19. IX. 1912 г. в малката полуенска черква. Деветте са писани през същата година, а последното — вероятно в началото на следващата 1913 г.

От няколко години се забелязва едно засилване на интереса към Лора. Публикуваха се редица неизвестни епистоларни документи, като нейни писма до майка ѝ и нейни близки.<sup>1</sup> Публикуваха се статии за нейното участие в подготовката на Яворовата чета в навечерието на Балканската война, достъпа ѝ до секретни документи, свързани с тази подготовка.<sup>2</sup> Предстои и второ публикуване на писмата ѝ до Яворов.<sup>3</sup> Тази кореспонденция, която се съхранява в музей „П. К. Яворов“, разкрива състоянието на Лора по време на пребиваването ѝ в Париж през 1912 г. Тя допълва образа ѝ, разкрил се пред нас от всичко публикувано и написано за нея досега. Съдържанието на тези десет епистоларни документа, без да има особена емоционална и художествена стойност, заключава веригата, доизгражда малко или повече образа на тази жена, толкова труден и мъчен за проникване в него. Но когато човек се добере до макар и малка част от неговата същност, трудно след това ежедневието го изтиква към някое въгълче от съзнанието.

<sup>1</sup> Ст. Памуков. Едно неизвестно писмо на Лора за Яворов. — Тракия, бр. 6, 1974; Неизвестни писма на Лора. — Отечествон глас, броевете от 2, 4 и 16 декем. 1981; Неизвестни писма на Лора. — Литературен фронт, бр. 49, 3 декем. 1981; Сто неизвестни писма. Пловдив, 1981. 97 с.

<sup>2</sup> Зл. Хлебарова. Лора — малко позната. — Жената днес, 1979, кн. 5, с. 20; Зл. Хлебарова. Дейността на П. К. Яворов през Балканската война. — Пламък, 1983 кн. 2, с. 162.

<sup>3</sup> Г. Найденова-Стоилова. Лора до Яворов. С., 1935; Лора до Яворов. — Народна култура, бр. 31, 32, 33, 34, 35, 36, 1981.

От редовете на тези шест писма и четири пощенски карти, написани с праволинейния ситен почерк на Лора, блика загрижеността и тъгата на майката за малкото ѝ момченце, голямото желание да го има при себе си в Париж — град, който тя много не обича, където „бавно минава времето“ въпреки нейните занимания с музика и живопис. . .

Известно е, че на 29 февруари 1912 г. Лора заминава за Париж за времето, докато се гледа делото по развода ѝ с д-р Иван Дренков. То приключва към началото на месец юни по нейна вина, като съдът ѝ налага двегодишно безбрачие. Синът ѝ Петко е на 3 години.

В Париж Лора е самотна и тъжна, изпълнена от нерадостни мисли. Затова тя би се радвала на една силна физическа болка, която „да поотвлече мислите ѝ от нерадостни теми“. Загрижена от липсата на всякаква информация за хода на бракоразводното дело, Лора се страхува да не би то да продължи години. „Много черно и тежко“ е на душата ѝ. Затова тя моли приятелката си да ѝ дойде на гости, като вземе и малкия Петко със себе си. Ако детето не бъде пуснато, Лора твърдо заявява, че ще се върне в София преди делото да е приключило. Тежки проблеми са се изпречили пред нея: намирането на самостоятелна квартира в София (ясно личи решението да се отдели от майка си); вземането на официален документ от френския пансион, което ще ѝ позволи да учителствува (за да стане материално независима от близките си). Тези две свои решения Лора пази в тайна от тях, страхувайки се от евентуална „буря в къщи“.

Но над всички тези теми доминира едно — горещото ѝ желание да прекара лятото заедно с Яворов, „нейното любимо момче“, когото тя толкова много обича и вярва, че двамата могат да бъдат щастливи заедно. Обаче едно жестоко съмнение гризе сърцето и душата ѝ — дали и той я обича, дали и той желае това? Съмнението я прави свръхчувствителна — ето, вместо писмо от него е получила само пощенска карта — и целият ѝ ден е развален. Лора не желае да си нарежда живота „по вкусът на другите“ и въпреки съмнението вече мечтае за самостоятелно семейно огнище с поета. Купила е даже „някои дребулии“ за него, между които е и красивата бронзова настолна лампа (която и днес стои върху бюрото в кабинета на Яворов в музея на ул. „Раковски“ № 136). Лора обича много силно, обича много, но и много се съмнява! Мисълта ѝ непрекъснато е заета с въпроса — дали и „той“ я обича или не — оттук тръгва колебанието — дали след свършване на делото да се върне в София или да остане по-дълго време в чужбина, бъдеще, с което тя понякога се примирява, а по-често — не. Тя нетърпеливо очаква вероятната ваканция на Яворов, за да се срещнат двамата в чужбина. За съжаление въпреки дълбокото чувство Лора не е прозряла колко е била въздуваща и тежка тази година за Яворов. В навечерието на Балканската война поетът с цялото си същество е бил вътре в предстоящото събитие, той е горял във всеобщата политическа треска. . . Лора не разбира това! Нейното пламенно чувство към него води ръката ѝ по правите редове на писмата до приятелката ѝ, невъзвратно я тласка към „любимото момче“. Цялото същество на Лора е устремено към Яворов — мисъл, душа, сърце, — всичко сякаш лети към него въпреки тежките съмнения и остро, горчиво чувство за самотност, което я съпътства навсякъде („... нели знаеш колко съм сама и тук и навсякъде, и че нямам към кого да се обърна за една сърдечна дума. . .“).

Кореспонденцията на Лора до Радка Бонева започва от началото на март. Адресът на всички писма и пощенски карти е един и същ:

Госпожица  
Радка Бонева  
ул. Позитано 22  
София

Sofia

Bulgaria

Ето и самото им съдържание:

1. Картичка от Париж, 3. III. 1912 г. (портрет на млада жена от Франсиско Гойя)

Мила Радке, merci на всички у вас за изпращането, а на тебе специално за мартеницата и милото писмо. Ще ти пиша тия дни повече, пиши и ти. Можеш да отидеш *там*<sup>4</sup> когато поискаш за книги.

Целува те сърдечно

Лора

3. III. 1912

## 2. Картичка от Париж, 12—18. III. 1912 г. (с великденска илюстрация)

Мила Радке, напиши ми веднага какво прави Петко и как е почувствувал раздялата. Не казвай че ще ми пишеш, защото няма да ти кажат истината. Много ми е мъчно за него, още повече че никой и нищо се не сети да ми напише. Хайде от мене пътните разноси, доведи го насам — ще се намери и някой познат спътник да ви помогне за уреждането на багажа и т. н. Тук ще постоиш 3—4 недели на гости при мене.

Разбира се на Рачо<sup>5</sup> и другите ще кажеш, че Христо<sup>6</sup> или Димитър<sup>7</sup> са ти дали пари за пътя, защото не знаеш каква голяма услуга ще ми направиш като ми доведеш Петко. Напиши какво мислиш и то веднага.

Всичко това ти пиша най-сериозно и чакам отговор.

Ако намираш това за изпълнимо, пиши ми. Разбира се не казвай нищо у нас, нито на Тони.<sup>8</sup> Виолината бонна е много добра и се наема да гледа и двете деца — работата е само да има кой да доведе Петко. Ти знаеш че отивам на един доктор — за носът си — затова тия дни не чакай друго писмо, ами ми пиши ти.

На Яворов разбира се можеш да кажеш, че ще ми дойдеш на гости. Той ще намери лесно и някой поръджен спътник да ви услужва по пътя.

Сърдечен поздрав на Господжата,<sup>9</sup> Христо и Цветанка.<sup>10</sup> Тебе целува сърдечно Лора

## 3. Писмо от Париж, понеделник вечер/(без дата)

Мила Радке, благодаря за дългото писмо и затова, че ми пишеш за Петко. Вера<sup>11</sup> ми писа вчера, това е *първото* писмо от къщи. Мама не ми пише, това още повече ме ядосва и ме кара да искам детето тук. Твоята тактика е много добра — ти говори вече че ще дойдеш — а като се приеме това — тогава аз ще пиша на мама да прати Петко с тебе — или че ще се върна в София в противен случай. Мама писа на Виола да ме накарат непременно да следвам нещо — защото ако не права нищо тук — щяло да ми бъде скучно и щяла съм да се върна в София — като че ли ако се върна в София — кой знае какво! Аз не мисла да следвам, тъй като след един месец ще дойде тук една моя приятелка, която познава добре директорката и учителките от Пансиона гдето бях — надявам се че те ще се погрижат за издаването на документ — че две години съм следвала курс по френски език — през 1904 и 05 — и че с това ще мога да стана учителка в някоя прогимназия в София. Тъй щото за есента аз искам непременно да съм пак в София. Тук

<sup>4</sup> (do rue d'sha).

<sup>5</sup> Рачо—Рачо Славейков (1859—1931) — брат на Пенчо Славейков. Завършил кавалерийското училище в Екатеринослав. 18-годишен участва в Освободителната война. Участва в Сръбско-българската война и в Русенския бунт. По време на Стамболовия режим емигрира в Русия. Активен член на Демократическата партия. Като политически съмишленик и близък приятел е постоянен гост в дома на Екатерина Каравелова.

<sup>6</sup> Христо—Христо Славейков (1864—1935) — другият брат на поета. Учил в Южнославянския пансион в Николаев. Оттам съученик и близък приятел на Алеко Константинов. Следвал инженерство във Франция, а в Швейцария завършва право. Бил е съдия във Варна, София, Кюстендил. Бил е народен представител и министър на правосъдието. Активен член на Демократическата партия и автор на остри политически статии. Създава семейство и се заселва в Кюстендил.

<sup>7</sup> Димитър — брат на Радка Бонева, по-млад от нея.

<sup>8</sup> Тони — гувернантката на малкия Петко, немкиня.

<sup>9</sup> Господжата — майката на Лора—Екатерина Каравелова.

<sup>10</sup> Цветанка — сестра на Радка Бонева, по-малка от нея.

<sup>11</sup> Вера — г-ца Вера Славейкова-Ковачева (1893—1976) — дъщеря на Христо Славейков.

времето минава доста бавно. Париж изобщи много не го обичам, но няма какво да се прави. Ти ако дойдеш ще се радвам много — а и няма какво да се безпокоиш — стаята в пансиона е доста голяма — ще турат още един креват. Аз до в петък или събота съм на хотел още — защото стаята не е още свободна, но ти пиши на дадения адрес, аз постоянно минавам там, отивайки у Виола<sup>12</sup> и си вземам писмата. С Виола се виждаме всеки след обед. Нейното дете е много мило и весело и аз го милвам често вместо Петко.

Вижда ли моя приятел? Нито вчера, нито днес не му писах. Имам едно лошо настроение което започва да ми се вижда ненормално.

Утре заран ще ми направят малката операция на носът — само на едната ноздра, а след една неделя — на другата. Остава много повече работа — отколкото при Д-р Белинов. Ти не се безпокой, нели знаеш че съм юнак. А и утре бих искала една силна физическа болка, която да поотвлече малко мислите ми от нерадостни теми. . .

Моля ти се Радке, ако знаеш нещо за развода — напиши ми. Изглежда че мама съвсем не е съгласна и това ще трае години. Кажй, как да нарече настроението ѝ? Моля ти се кажи също у Славейкови, че това лято ний ще прекараме непременно заедно с Яворов тъй щото за развода — да се побърза. Разбира се, дали ний ще направим това е голям въпрос — до колкото е и въпрос дали той ме обича и дали го иска. Ако искаш да го питаш каквото и да е, предупреди го че ще ми пишеш — той все така знае, че ти би ми писала, и не е красиво да го лъжем. Пиши ми често, защото на душата ми е много черно и тежко. Целува те сърдечно Лора и праща най-сърдечен поздрав на Г-жата, Христо и Цветанка.

Ако се случи да дойдеш — ти няма защо да се безпокоиш за пътя. Аз ще ти прата нужното. А ако имаш нещо от къщи — то ще ти послужи само ако имам настроение да си купим нещо. . За това е излишно да говорим повече.

#### 4. Писмо от Париж, 16. IV. 1912 г.

Мила Радке, мерси много за вчерашната карта и за съобщението за Дренков. Само че кой знае дали нещо зависи от него, тъй като заявлението е дадено от мене и всичко е главно зависещо от майка ми.

Нима няма да се гледа делото до това лято? Аз все едно ще се върна тази есен, може би и лятото. Има дни когато се примирявам с идеята да остана по дълго тук. Но в същност няма защо да го правя — тъй като то е само за капризите на майка ми и за хорските приказки. Много дребнаво ще е да си нареждам живота по вкусът на другите. Аз ще те моля много да следиш за квартира. След няколко време ще изпратя до тебе — някои дребулии — ще бъдеш тъй добра да ми ги прибереш от митницата, ще прата пари за митото — ако случайно нещо недостига — ще ми пишеш и аз веднага ще наредя работата.

Нещата да останат у вас до връщането ми — защото моето любимо момче няма где да ги тури засега, а и да не се кара ме напразно с него.

Иди го виж моля ти се, и му се скарай много за гдето не изпълнява обещанието си. Ето днес — вместо писмо — имам карта — и това ми развали целият ден.

Квартирата за която те моля е за мене, понеже мисля да се върна и да се настани отделно от мама. За това не казвай никому (освен на Яворов, разбира се), защото в къщи ще се дигне цяла буря.

Вчера ти пратих няколко модни журналы — има и модели на ръкоделия за Цветанка и Славка.<sup>13</sup> Пиши повече. Поздрави всички у вас а тебе те целува сърдечно

Лора

Париж, 16 априлий 1912

<sup>12</sup> Виола — сестрата на Лора, по-голяма от нея.

<sup>13</sup> Славка — г-да Светослава Славейкова (1894—1959) — дъщеря на Пенка, сестра на Пенчо Славейков. По-късно осиновена от другата сестра на поета — Донка. Наричала се е Свето-слава Донкина Славейкова.

5. Писмо от Париж, 2 май (сряда), 1912 г.

Мила Радке,

Я. ми писа че бил у вас и че говорил разни небивалици, а освен това те молил да не ми пишеш. Аз те моля непременно да ми напишеш, защото аз трябва да знам дали той ме обича. Помниш ли денът когато бяхме при Партений? Един ден преди това Я. беше ми разказвал някои работи, които ужасно ме разтроиха. От тогава аз не му вярвам тъй както би трябвало. Това е всичко. А всичките фантастични работи, които ти е разказвал, аз искам непременно да ги знам, като разчитам че ти няма нищо да му кажеш.

Колкото до нашите отношения, те са все същите. Аз го обичам много и вярвам, че ний бихме могли да бъдем щастливи заедно. Едно което ме измъчва, то е че аз не съм сигурна дали той ме обича. Това ми пречи да реша каквото и да е за бъдещето. Даже да се свърши развода, аз не зная да се върна ли в София щом той не ме обича. Тогава ще остана в странство за по дълго време.

Ти си искренна и добра и ще ми напишеш направо какво мислиш за неговата любов! Моля ти се напиши ми искрено, нели знаеш колко съм сама и тук и навсякъде, и че нямам към кого да се обърна за една сърдечна дума.

Скъсай писмото ми и ми напиши веднага.

Целува те най-сърдечно

Лора

2 май сряда 1912 Paris

PS. Утре ще изпратат от един магазин една бронзова лампа. Ще ми позволиш да остане у вас — догдето се върна, нели? Ще ми напишеш колко мито е платено за да ти прата веднага парите. Имам да изпращам сума дреболии, но чакам да видя дали има смисъл да се върна. Благодаря за услугата. Нели е хубава бронзовата лампа? Напиши ми когато я получиш.

Лора

6. Писмо от Париж, 4 май 1912 г.

Мила Радке,

Не се сърди много че не ти пиша. Благодаря ти много за последното писмо.

Преди няколко дена пристигна в Париж една стара моя приятелка от Пансиона, идва често при мене за да свирим. Заран ходя в едно ателие гдето вземам уроци по рисуване — за да се мишува времето. Това са всички новини.

Ами какво става около развода ми? Славка не знае ли нещо? Изобщо има ли намерение майка ми да помогне да се свърши развода до това лято или все е същата? Моля ти се напиши ми за всичко това по скоро.

Я. ми пише че бил много зает и много съжелява че още не е дошъл у вас. Може би тия дни да дойде у вас. Аз го чакам тук щом има ваканция. После ще видим дали аз ще се върна.

Моля ти се напиши ми непременно какво има ново по развода.

Пращам ти тия огромни портрети на тебе, Цветанка и Славка — да не ме забравите.

Целува те и чака писмо

Лора

PS. Много здраве на госпожата и всички ви, Париж

100 rue d'Assas  
près du Luxembourg  
4 май 1912

7. Картичка от Париж, 28. V. 1912 г. (морски пейзаж)

Мила Радке, не ми пиши вече в Париж, защото идущата седмица заминавам за София. Ще се спра няколко (2 или 3) седмици в Швейцария и там ще ти дам адреса си.

Целува те Лора  
Париж, 05 май 1912

Нешата са пратени с малка бързина. Чакам дали Тони е наела квартирата както ѝ писах. Ще прата тия дни писмото и един-два съндъка с малка бързина също. Когато се получат, можеш направо да ги изпратиш в наетата квартира, като ми пишеш точно какво ти дължа за мито и пренос. Извини за безпокойството и благодаря много за услугите.

8. Картичка от Париж, 12. VI. 1912 г. (изглед)

Мила Радке, ще те моля много за една услуга. Я. ще ти обясни в какво се състои тя. Сега си спомних че Христо е приятел на Филипов.<sup>14</sup> Ако той няма нищо против — може и той да отиде при Филипов. Трябва да си получила писмото ми. Ако Ф. каже че трябва да се върна за делото — тогава ще ти се помоля да ми потърсиш квартира. Целува те Лора

Ще ми напишеш подробно нели — какво ще каже Филипов.

Много поздрави на всички у вас.

Л.

Предупредих Филипов с една карта че някой от вас ще отиде.

Л.

9. Писмо (без дата)

Мила Радке,

Ще ми направиш голяма услуга, ако помолиш Христо да ми заеме известна сума, ако е възможно 150 лева. Скоро ще те помоля да му кажеш че за колието размислих и предпочитам да се продаде и по късно ако се намери удобен случай. То е купено за 530 лева, но да се продаде за колкото се намери — по-сносна цена.

Ще те моля също нищо да не загатваш пред Я., защото той би ми се много разсърдил за гдето не поисках от него пари. Но на мене ми е неудобно това. Нямах да те безпокоя, но Виола ми пише че ще ми се издължат само щом се върнат от баните (понеже бях им заела една доста голяма сума — до гдето Илия<sup>15</sup> успее да продаде акциите си) значи още десетина дена имам да чакам на вятъра — а не искам да пиша на Д-р Тихови, защото те ще се зачудат от това, а аз нямам време сега да им разказвам подробно за сметките си.

Ще те моля също пред Тони да не кажеш нещо за това, а ти просто да ми напишеш. Ако сега не е удобно — тогава ще те чакам след обед към 4 или 5 ч. и ще ми кажеш резултата.

Целува те Лора

10. Писмо — без дата (вероятно от 1913 г. — в началото)

Мила Радке,

днес ще имаме гости (Ивановски, един полски писател — Мицински — и други). Тъй щото утре, ако нямаш нищо против — ще дойдем с Петко сл. об. у вас, а после ще дойде Яворов.

Ето сладките:

4 яйца, заедно да се разбият добре, после се туря 1 чаша захар, 1 чаша *орехи* или бадеми и 1 чаша брашно — всичко заедно се разбива. Изсипва се в форма намазана с масло. После се пече и ако излезе несполучливо — дава се на гостите...

Друго нищо.

Целувам те и голямо много здраве на всички от Пейо и мене

Л.

<sup>14</sup> Адвокат по делото.

<sup>15</sup> Илия — първият съпруг на Виола Каравелова.